

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Анотація. У статті проаналізовано ключові аспекти, на яких сьогодні базується єдність Європейського співтовариства. Охарактеризовано низку дослідницьких позицій стосовно політичних, економічних, соціокультурних та юридичних підґрунть процесу європейської інтеграції.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, принципи євроінтеграції

Постановка проблеми. Європейська інтеграція справедливо вважається однією з найцікавіших і складних проблем сучасних наукових досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі сформувалося декілька головних підходів до дослідження цих питань, однак жоден з них не дає змогу однозначно глибоко проаналізувати природу найбільш вагомого її здобутку — Європейського Союзу. Слід зазначити, що хоча аналізу ЄС присвячені численні фундаментальні наукові праці, питання вивчення його провідних принципів та ідейних засад й досі залишається найбільш дискусійним в сучасній політичній науці. На сьогоднішній день Європейський Союз виступає у якості унікального місця, де можна спостерігати сталий розвиток як у галузі регіонального співробітництва, так і в межах глобального світопорядку. Поступове ж поширення європейських цінностей у світі обумовлене економічною у першу чергу привабливістю Європейського Співтовариства як інтеграційного центру, а також реалізацією ним високих стандартів демократії [7, с.331].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку європейських інтеграційних процесів у їх історичній ретроспективі було приділено чимало уваги в публікаціях не тільки зарубіжних, а й вітчизняних вчених. Зокрема, особливо слід відмітити роботи В. Андрійчука, В. Барановського, В. Копійки, Р. Кривоноса, В. Манжоли, М. Стрежньової, Т. Шинкаренка, Н. Яковенко.

Мешканці європейського континенту пройшли тривалий і складний шлях до розуміння, що саме об'єднання зусиль держав у різноманітних сферах є тією моделлю, яка здатна забезпечувати мир та сталий розвиток на континенті. Створення ж ними Європейського Союзу стало однією із найвизначніших подій ХХ століття, що обумовила

докорінні зміни в усталених протягом багатьох століть засадах суспільного-політичного життя і державно-правовому розвитку європейських країн.

Безпосередній аналіз основних принципів та ідейних засад європейських інтеграційних процесів, а отже, використання так званого історичного методу, який, на думку І. А. Грицяка, допомагає відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій на різних стадіях об'єднання держав Європи, дають можливість зрозуміти, під впливом яких теорій і концепцій відбувалося формування ЄС [3, с.79].

На сьогодні серед науковців немає єдності стосовно визначення моменту, з якого власне і слід починати відлік інтеграційного процесу в Європі. Офіційно початок об'єднанчому процесу, який спричинив появу першого європейського співтовариства, дали Доповідь Робера Шумана (1950 р.) і Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Але, на думку автора, це не означає, що у об'єднанчому процесу не було передісторії. Адже насправді обидві конструкції об'єднаної Європи: теоретична і практична, склалися поступово відповідно до усвідомлення європейським суспільством певної необхідності щодо зміни бачення змісту та соціального призначення держави і створюваних безпосередньо нею інтеграційних інститутів [4, с. 669-670]. Інтеграційні ж ідеї та проекти стосовно різних сфер суспільного життя виникали за різних часів і, як наслідок, мали зовсім різні темпи розвитку, що у свою чергу створює об'єктивні труднощі для періодизації об'єднанчого процесу.

Отже, як бачимо, саме явище європейської інтеграції виникає з-поміж процесу створення європейських інститутів та політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого власне і має створюватися спільний європейський простір [9, с.143]. Беручи ж до уваги той факт, що держави Європейського Союзу шляхом укладення угоди створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень, то власне такий тип інтеграції можна також визначати як зближення на добровільній і мирній основі

суспільств, держав і економік, яке виходить за межі існуючих до цього часу національних, політичних та економічних кордонів.

Аналізуючи концепцію і практику інтеграційної розбудови ЄС, слід виділити три принципи, сформувані Жаном Моне і викладеними у вищезгаданій Декларації Шумана.

Перший принцип можна сформулювати наступним чином: інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну вигоду і не є універсальним засобом вирішення усіх проблем. Так, зокрема, зазначається, що економічне співробітництво між членами нової Європи не є самоціллю, однак саме вона найбільш відповідає повсякденним практичним потребам учасників, сприяє зростанню добробуту народів і, водночас, менше торкається таких чутливих царин, як державний суверенітет, національна безпека, оборонна і зовнішня політика [12].

В основі другого принципу лежить необхідність поступовості і стриманості інтеграційного руху: від початкових та обмежених форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних; від митного союзу і спільного ринку товарів — до єдиного внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів та осіб, а потім — до економічного і валютного союзу й, нарешті, — до політичного союзу. У цьому контексті, слід особливо наголосити на тому, що еволюційну модель, у рамках якої спостерігається поступова та не обмежена певними рамками загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом Моне».

Третій принцип фігурує у якості тези про необхідність існування адекватного механізму здійснення інтеграційних процесів, який дозволяв би, з одного боку, сприймати існуючі протиріччя як джерело подальшого розвитку інтеграційних процесів, а, з іншого, приймати збалансовані стосовно інтересів різних сторін рішення та доводити їх до виконання. Мається на увазі, що Європа не може бути створена відразу чи за єдиним планом. Вона будуватиметься на основі конкретних досягнень, завдяки яким спочатку виникне так звана фактична солідарність. Населення європейського континенту буде послідовно розповсюджувати цю солідарність з-поміж усіх сфер спільної діяльності. Тим самим Моне «... дав можливість страху перед конфліктами стати рушійною силою європейської консолідації і залишив невизначеними цілі цієї консолідації, дозволивши кожному вважати, що Європа йде його власним шляхом» [9, с. 144].

Що ж до безпосередніх підстав конструювання спільного європейського простору, то як зазначає Фернан Бродель у праці «Грамматика цивілізацій»,

прийнято розрізняти духовний, економічний та політичний аспекти європейської інтеграції [1, с. 305]. На думку Олсена, у першому випадку євроінтеграція є свідченням формування певної соціокультурної спільноти, яка має на меті колективну ідентичність. У другому — результатом розрахованої вигоди, коли актори стають частиною більш широкої системи, за якої корисність їхньої спільної діяльності перевершує їхні індивідуальні зусилля. У третьому ж вона виступає у якості наслідка прихильності певним політичним принципам, інститутам і правилам політичного співжиття [11].

Сам Бродель виокремлював три підстави та три складові європейської єдності. До підстав він відносив: у духовному плані — християнство, гуманізм та наукову думку, яка майже до кінця XIX століття була синонімом світової. В економічному плані — індустріальну революцію, яка охопила згодом весь світ, а у політичному — еволюцію від поняття свобод у сенсі привілеїв тих чи інших спільнот до поняття свободи в сенсі античної формули «будь-яка людська істота є священною», яка й стала основною тезою класичної ліберальної думки та виступала у якості певного ідеалу європейської цивілізації.

Відповідно до вищезазначених підстав європейської єдності, Бродель визначив і три її складові. Це так звані «блискучі» і «надійні». Під першими мались на увазі такі чесноти як згода і гармонія, які в плані культури, смаків та розуму надають європейській цивілізації «братський, майже одноманітний вигляд», створюючи враження, що вона вся осяяна одним і тим же світлом. Завдяки таким складовим як мистецтву та розуму (науці) частини європейського культурного простору пов'язані між собою й рештою світу і сприймаються як єдине ціле. «Надійні» ж складові — це економіка, а точніше зосередженість матеріального життя Європи навколо низки основних центрів, які є різними для різних історичних епох. Так звані «проблематичні» складові пов'язані безпосередньо із інституційними труднощами під час формування політично єдиної Європи. Зокрема, із сумнівною ефективністю кваліфікованої більшості, яка може виступати у якості результату певних кулуарних перемовин, порівняно із правом вето. Бродель також вважав, що так звані «проблематичні» складові можна усунути лише шляхом вільних дискусій усіх європейських держав з приводу вирішення нагальних проблем світового розвитку [1, с. 408].

Повертаючись до економічних витоків європейської єдності, слід зазначити, що в історичній ретроспективі економічний аспект євроінтеграції пов'язаний із формуванням однорідного

європейського господарського простору із усталеною економічною системою та єдиною валютою. На початку він був представлений Європейськими спільнотами, а саме: Європейською спільнотою вугілля і сталі (1952), Європейською економічною спільнотою (1957) та Європейською спільнотою з атомної енергії (1957). Перша була заснована відповідно до Паризького договору з метою об'єднання вугільних та сталеливарних ресурсів країн — учасниць (Бельгія, Федеративна Республіка Німеччини, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція) і запобігання у такий спосіб новій війні в Європі. Метою заснування Європейської Економічної Спільноти було створення спільного ринку, суть якого полягає в усуненні перешкод у торгівлі між державами-членами, що, в свою чергу, є основою для створення єдиного внутрішнього ринку, який функціонує як ринок єдиної держави. Європейська спільнота з атомної енергії (Євроатом) мала сприяти розвитку та дослідженням з атомної енергетики, створенню спільного ринку ядерного пального, контролю за ядерними виробництвами та розвитку атомних технологій у мирних цілях у рамках єдиних стандартів безпеки.

Сьогодні економічний аспект європейської інтеграції презентований, у першу чергу, Економічним і валютним союзом (ЕВС), що уособлює тісне переплетіння грошово-кредитної політики з економічною (насамперед із бюджетною) політикою і передбачає гармонізацію економічної та монетарної політики країн-членів Союзу з метою запровадження єдиної валюти євро. Економічний і валютний союз базуються на двох опорах. Перша — це координація економічної політики (Радою та міністрами держав-членів у сфері економіки і фінансів). Друга ж представляє собою здійснення суверенних валютних повноважень Європейським центральним банком за умов чіткої і прозорої взаємодії з національними центральними банками. Прийнято розрізняти участь в ЕВС, яка є обов'язковою для всіх членів ЄС і прийняття євро як єдиної валюти. Мається на увазі, що від нових членів не негайно вимагається прийняття євро на момент приєднання, навіть якщо вони і беруть безпосередню участь в ЕВС.

Отже, як вже зазначалося вище, дослідження історії розвитку європейської інтеграції не було б вичерпним, якщо звертати увагу тільки на ідеологічні та політико-економічні фактори об'єднаної процесу. Зокрема, можна із впевненістю стверджувати, що розвиток інтеграції обумовлений також існуванням певних загальноєвропейських цінностей, яким належить чи не найважливіша роль у формуванні «європейської ідентичності». Однією із провідних складових таких цінностей

є християнська релігія. Незважаючи на розколи і багатоманітність течій усередині християнства, ще в 1815 році в документах Священного Союзу закріплювався обов'язок монархів бачити у керованих ними народах тільки «членів єдиного народу християнського». І хоча роль релігійного чинника в об'єднаної процесі суттєво зменшилася на сучасному етапі, це однак не дає жодних об'єктивних підстав принижувати його значення в історії становлення та розвитку європейської інтеграції.

Поява різного роду теологічних проектів розбудови духовного європейського простору пояснюється сучасними європейськими дослідниками як загальна тенденція до певного звуження меж раціональної науки та отримання релігією власної раціональності, так і спробами європейських богословів протистояти, з одного боку, посиленню впливу ісламського чинника, а з іншого — поширеному трендові «Європа у відступництві». Його змістом є, по-перше, посилення дехристиянізації Європи, що розглядається як одна із причин активізації на європейській арені вкрай правих політичних рухів. По-друге, йдеться про так звані феномен язичницької десакралізації, виразом якого є поява різних сект, що сповідують ідеологію та навіть кінця світу. Важливість богословського осмислення євроінтеграційних процесів засвідчується, наприклад, тим фактом, що провал Євроконституції у травні 2005 року пов'язують, поміж іншим, і з тим, що до преамбули Євроконституції не була включена теза про християнські витоки Європи. Натомість, у преамбулі містилося посилання на «культурне, релігійне та гуманістичне надбання Європи» [13].

Слід також особливо зазначити, що на сьогоднішній день існує декілька концепцій конфесіонально єдиного європейського простору. Так, проект погляди католицької церкви виходять з того, що кордони Європи співпадають безпосередньо із кордонами розповсюдження християнства, а тому саме християнська Європа має стати духовною основою інтеграційних процесів. Християнство з його вірою, морально-етичними цінностями та ідеями солідарності, рівності і братерства народів і культур і є засобом вирішення проблем, які стоять сьогодні перед Європою. Католицька концепція єдиної Європи відстоює так званого християнського лібералізму, основними принципами якого є: єдність свободи та істини, єдина культура у Європейському Союзі, формування європейської нації на основі асоціації. При цьому, європейський соціокультурний простір на думку представників католицького духовенства має формувати людину як універсальну, незалежну індивідуальність, що водночас є представником

як національного колективу, так і Європейського Союзу. З огляду на розширення останнього вводиться поняття «всезгального європейського блага», яке має на своїй меті забезпечити створення в Європі більш високої релігійної духовності та соціальної справедливості шляхом подолання розколу між Західною і Східною Європами.

На відміну від наведеного вище католицького, протестантське бачення євроінтеграційних процесів відображене у концепціях «плюралістичної Європи» та «постхристиянської модернізації». Обидві концепції класифікують Європу як «множинний християнізм», тобто як широкий спектр церков, конфесій, плюралізм релігійних переконань та ідеологій, який розглядається в якості позитивного вкладу в політичну культуру Європи. Загалом уявити майбутню Європу безпосередньо з точки зору протестантизму означає визнати різницю віри та навіть відмовитися від претензії християнської монополії на організацію загальноєвропейського дому.

Не менш важливу роль у процесі політичного і правового об'єднання відіграє і європейська правова культура, яка також пов'язана зі створенням, зберіганням і трансляцією цінностей у правовій сфері [10, с. 116]. Говорячи про правову культуру західної Європи, провідні дослідники мають на увазі основні характеристики та романо-германської правової системи. До неї компаративісти відносять правові системи, які з'явилися в континентальній Європі на основі римських, канонічних та місцевих правових традицій [6, с.12]. Така система відрізняється нормативною упорядкованістю і структуризованістю джерел, стійкими демократичними правовими принципами, забезпеченням суворої юридичної техніки. Розвиток правосвідомості західноєвропейського суспільства пов'язаний із формуванням джерел права, судової системи та загальних принципів права. Західноєвропейське вирішення проблеми свободи є невід'ємним від християнського контексту її формування. Воно впливає в першу чергу на формування західної правосвідомості, яка є основою соціального буття людини і разом із тим функцією нормативного існування людської спільноти. Формування західноєвропейської правосвідомості є результатом послідовного розвитку західноєвропейської цивілізації у її взаємодії з християнською релігією та безпосереднім відображенням у суспільні свідомості та культурі.

Отже, правова культура Європейського Союзу є складним і неоднозначним явищем. Її характеризують, головним чином, кризь призму свободи, адже сутністю й призначенням об'єднання європейських країн є забезпечення чотирьох свобод: свободи пересування людей, товарів, послуг та

капіталів [2, с.25]. Таким чином, правова культура всього суспільства і кожного громадянина країни, яка є членом ЄС, передбачає визнання рівнозначними національним прав і свобод громадян інших країн, які також входять до складу Європейського Союзу. Принцип формальної рівності виступає як інтернаціональний фундамент права, забезпечуючи ще більший захист правових можливостей суб'єкта за допомогою як національних, так і загальноєвропейських правових засобів. Правова система ЄС забезпечує добросесну конкуренцію і співпрацю підприємств різних країн, дозволяє значно розширювати ринки збуту і гарантує правовий захист особи та її власності в Суді ЄС. Становлення, розвиток і функціонування інститутів демократії в Європейському Союзі наочно демонструють необхідність формування середнього класу в суспільстві, як умови легітимації обраних представників народу.

Ще одним дуже важливим культурологічним фактором інтеграції, який активно використовувався в ХХ ст. у процесі об'єднання, є теорії і концепції конституціоналізму, верховенства права, непорушності прав і свобод людини, поділу влади тощо, які були досить вдало адаптовані відповідно до потреб розбудови об'єднаної Європи.

Отже, підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок, що історія європейської інтеграції — це тривалий і складний процес. Об'єднання країн Європи історично обумовлене цілою низкою як політичних чинників (боротьба проти зовнішнього ворога, необхідність припинення внутрішніх війн у Західній Європі), до яких у другій половині ХХ сторіччя додалися вагомі економічні фактори. Важливою передумовою інтеграції, що певною мірою обумовила її успіх, стали культурні (існування загальноєвропейських демократичних і правових традицій і цінностей) та ідеологічні (усвідомлення історичної цивілізаційної єдності) чинники.

Літератури

1. Бродель Фернан Грамматика цивілізацій. — М.: Весь мир, 2008. — 552 с.
2. Ганзенко О.О. Теоретичні аспекти інтеграції України в європейський культурно-правовий простір / О.О. Ганзенко // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. — Запоріжжя, 2009. — № 1. — с. 23-27.
3. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу / І. Грицяк. — К.: К.І.С., 2006. — 260 с.
4. Луць Л.А. Генезис ідей європейської єдності / Л.А. Луць // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — Вип. 13-14. — Одеса: Юрид. л-ра, 2002. — с. 668—675.
5. Окладна М.Г. Інтеграційні процеси в Європі в епоху Нового часу: сучасні підходи світової та української науки / М. Г. Окладна // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Історія науки і техніки. — 2013. — № 48. — с. 107-113.
6. Саміло Г.О. Правосвідомість західноєвропейського та мусульманського суспільства / Г.О. Саміло // Вісник

Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. — с. 11-14.

7. Седляр Ю. Інтеграційні процеси в Європі в ХХ ст.: ідейні засади та механізми реалізації / Ю. Седляр // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 13. — с. 331-340

8. Тиркус Ю.С. Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції / Ю. С. Тиркус // Вісник Сев-НТУ. Сер. : Політологія. — 2013. — Вип. 145. — с. 100-104.

9. Шульга М. Принципи та аспекти європейської інтеграції / М. Шульга // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. — 2012. — №1 — с.142-146.

10. Яковюк І. Генезис правової культури об'єднаної Європи / І. Яковюк // Право України. — 2008. — №11. — С.114—120.

11. Olsen, Espen Daniel Hagen. The Origins of European Citizenship in the First Two Decades of European Integration // Journal of European Public Policy. —2008, vol. 15(1). — p. 40-57.

12. The Schuman Declaration — 9 May 1950 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm

13. Treaty establishing a Constitution for Europe (Rome, 29 October 2004) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/d5906df5-4f83-4603-85f7-0cab24b9fe1/0a763119-b665-4710-9a3d-2a931285fd0c/Resources#6ea22f22-4455-431f-a30d-c1e719c6aa43>

Сокур А.В. Базовые принципы и идейные основы европейских интеграционных процессов второй половины ХХ в. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы ключевые аспекты, на которых сегодня базируется единство Европейского сообщества. Охарактеризован ряд исследовательских позиций относительно политических, экономических, социокультурных и юридических оснований процесса европейской интеграции.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, принципы евроинтеграции

Sokur O.V. The basic principles and ideological foundations of the European integration process of the twentieth century's second half. — The Article.

Summary. The article analyzes the key aspects, on which the unity of the European Community is based nowadays. A number of research positions on political, economic, cultural and legal background of European integration is determined.

Keywords: European Union, European integration, the principles of European integration.